

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Γιάννης Πανούσης

Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Αν ως *κοινωνική πολιτική* ορίσουμε “τη διορθωτική ή προληπτική παρέμβαση στην κοινωνική πραγματικότητα με τη λήψη μέτρων που αποσκοπούν στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και την προαγωγή της κοινωνικής δικαιοσύνης”¹ και αν στην *κοινωνική πρόνοια* ενυπάρχει το δικαίωμα του λήπτη της υπηρεσίας να προστατευτεί από το Κράτος και την κοινωνία², τότε βρίσκουμε στην καρδιά του προβλήματος των αρχών, των πλαισίων και των ορίων, της θεσμικής εγγύησης της κάλυψης του *minimum* τουλάχιστον των κινδύνων και της εξασφάλισης του *maximum* της προστασίας που δικαιούται για να ζει αξιοπρεπώς ένας σύγχρονος άνθρωπος.

Το κοινωνικό κράτος δεν αξιολογείται με βάση στατιστικά στοιχεία αλλά με το βαθμό αρωγής, άρσης δυσχερούς κατάστασης, διευκόλυνσης της ένταξης και τελικά (προοπτικών) *ευημερίας* που παρέχει στους ασθενέστερους πολίτες του.

Στόχος δεν είναι βέβαια η διαιώνιση των παροχών ούτε η διατήρηση της τάξης και της ασφάλειας, αλλά η επαύξηση των δυνατοτήτων του χρήστη να ζήσει στο μέλλον χωρίς εξάρτηση από προνοιακές προσφορές, αυτόνομος, ελεύθερος και κύριος του εαυτού του³.

Η *διανεμητική δικαιοσύνη* και η *αναδιανεμητική λειτουργία της πολιτείας* στοχεύουν στην ενίσχυση των ατόμων που έχουν ανάγκη, με υπηρεσίες και αγαθά, ώστε η θεσμική ισότητα να εναρμονιστεί με την ελευθερία και ο καθένας να απολαμβάνει ίσα βασικά δικαιώματα⁴.

Η κρίση του κοινωνικού κράτους και η απομάκρυνση από την αρχή της καθολικότητας της κοινωνικής προστασίας⁵, αλλάζουν συνεχώς τα δεδομένα, θέτοντας σε αμφισβήτηση όχι μόνο την ισότητα και την ισονομία αλλά και την ίδια τη Δημοκρατία.

1. βλ. Δ. Τσαούσης, Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας, Gutenberg, 1987, λήμμα: κοινωνική πολιτική, σελ. 146.

2. οπ. π., λήμμα: κοινωνική πρόνοια, σελ. 147- Για την κοινωνική πρόνοια βλ. ομώνυμο συλλογικό βιβλίο με επιστημονικό υπεύθυνο Κ. Κρεμαλή, Αθήνα 1990.

3. βλ. Θ. Κόνιαρη, Κοινωνική Πολιτική & Διοίκηση, βιβλίο πρώτο: Εισαγωγή, Θεσ/κη 1997, σελ.39

4. βλ. Ξ. Κοντιάδη, Κράτος Πρόνοιας & Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδ. Α. Σάκκουλα, 1997, σελ. 39

5. οπ.π. , σελ. 45- βλ. επίσης Π. Παραρά, Φιλελευθερισμός & Κοινωνική Δικαιοσύνη, εκδ. Α. Σάκκουλα, 1994.

Τα διαμορφωθέντα νέα κέντρα εξουσίας δεν δεσμεύονται από κοινωνικά μοντέλα και κοινωνικά συμβόλαια, αλλά καθοδηγούνται από την παγκοσμιοποίηση των (αγοραίων) οικονομιών που αποδιοργανώνουν τις κοινωνίες και εμπορευματοποιούν τις κοινωνικές σχέσεις⁶.

Με την *παγκοσμιοποίηση* εδραιώνεται μια πρωτόγνωρη στην ιστορία δημιουργία κοινωνιών εξαρτημένων από την οικονομία με διαβρωμένες αξίες, με υπονομευμένη συνοχή και χωρίς κανένα σχέδιο πορείας.

Ετσι, εμφανίζεται απο μηχανής θεός ένα κοινωνικό μοντέλο ή μια μορφή κοινωνικής δράσης, η **κοινωνία των πολιτών** που (υποτίθεται ότι) θα μας σώσει από αυτή την τάση την οποία περιέγραψα.

Πλην όμως και τα κοινωνικά μοντέλα δεν διαμορφώνονται πλέον εν κενώ. Τα κοινωνικά μοντέλα κι αυτά με τη σειρά τους επηρεάζονται, και δεν επηρεάζονται βέβαια πλέον από επαναστάσεις, αλλά επηρεάζονται και αυτά από επενδύσεις⁷.

Η civil society είναι ένα σύνολο ποικίλων μη κυβερνητικών θεσμών αρκετά ισχυρών ώστε να αντισταθμίζουν το κράτος χωρίς να το εμποδίζουν να εκπληρώσει το ρόλο του (να κυριαρχήσει και να εκμηδενίσει δηλαδή το υπόλοιπο της κοινωνίας), αλλά και δίχως να διαθέτει αυτή η κοινωνία των πολιτών δυνατότητες αυτορρύθμισης⁸.

Στο σημείο αυτό θέλω να επισημάνω ότι για να μπορέσει να λειτουργήσει έστω με τον τρόπο που λειτουργεί η κοινωνία των πολιτών, χρειάζεται ένα πεδίο με εξατομικευμένα, ίσα, ελεύθερα και ανεκτικά υποκείμενα, άρα είναι ανενεργή μέχρι ανύπαρκτη σε ολοκληρωτικά συστήματα, αλλά και σε κεντρικά διευθυνόμενα συστήματα διοίκησης⁹.

Κι αυτό θα μας χρειαστεί παρακάτω για να αναρωτηθούμε πώς είναι δυνατόν να καλούμε την "κοινωνία των πολιτών", δηλαδή το σύνολο των ελεύθερων, αυτόνομων και πλουραλιστικών οικονομικών και μη οργανώσεων και θεσμών, που αντισταθμίζουν το κράτος, να έρθουν να ισορροπήσουν το σύστημα μιας παγκόσμιας οικονομίας.

Ενα άλλο σημείο που πρέπει να προσέξουμε και που είναι συντηρητικής κατά τη γνώμη μου κατεύθυνσης, είναι ότι η κοινωνία των πολιτών προϋποθέτει *έναν άνθρωπο συναρμολογούμενο*, έναν άνθρωπο που είναι ταυτόχρονα ατομικιστής και εξισωπιστής, έναν ευκόλως προσαρμοζόμενο άνθρωπο (modular individualist)¹⁰. Τώρα τι σχέση μπορεί να έχει αυτός ο "πολίτης" με τον "πολίτη του κόσμου" είναι το μέγα ζητούμενο.

6. βλ. Γ. Πανούση, Τα σύγχρονα κέντρα εξουσίας & η κοινωνία των πολιτών, ΙΣΤΑΜΕ, "Διάλογος για την Αριστερά", 1997, σελ. 143.

7. βλ. Cristian Coméliau, Οικονομία & Κοινωνικό μοντέλο, Monde Diplomatique "Οι νέοι κυβερνήτες του κόσμου", Αφιέρωμα, τ.10, 1997 σελ.86-88

8. βλ. Ern.Gellner, Η κοινωνία των πολιτών & οι αντίπαλοί της, εκδ. Παπαζήση, 1996, σελ. 19.

9. οπ. π. σελ. 25

10. οπ. π. σελ. 32

Η κοινωνία των πολιτών προϋποθέτει *ισορροπία δυνάμεων* μεταξύ του κοινωνικού και του οικονομικού, την οποία δεν έχουμε σήμερα.

Βέβαια το σύγχρονο κράτος προσπαθεί να εκλογικεύσει, μέσω κυρίως γραφειοκρατικών συστημάτων και μηχανισμών και με μια απελπισμένη, θα έλεγα, σοφιστική αναφορά στην "ανάπτυξη", δηλαδή το κυνήγι χρήσιμων αξιών, τις λειτουργίες του.

Φαίνεται όμως να ξεχνάει ότι η ισομερής ανάπτυξη κρατών, αλλά και οικονομιών, άρα και κοινωνιών, σε συνθήκες καπιταλισμού, μάλλον είναι αδύνατη¹¹. Χρειάζονται κοινωνικά όρια στην ανάπτυξη και όχι μια ασυγκράτητη διόγκωση της παραγωγής και αύξηση της παραγωγικότητας.

Δεν μπορεί δηλαδή σε καμία περίπτωση το αναπτυξιακό μοντέλο και ιδεώδες να παραμερίζει εντελώς τις παραδοσιακές υπέρτατες αξίες, όπως είναι η *συλλογική ευημερία*, πρόβλημα αρκετά πιο σύνθετο¹².

Η τυραννία του "οικονομικού ορθού", (πέραν του politically correct έχουμε και το economically correct) όπου ο εκλογέας εξισούται με τον καταναλωτή και όπου ο πολιτικός θεωρεί τον εαυτό του (ή εξισούται με τον) επιχειρηματία,¹³ επέρχεται.

Αποκτά ένα δικό της σύστημα αυτή η θεωρία και αυτή η κρατούσα ομάδα του *οικονομικού ορθού*, ένα δικό της κώδικα επικοινωνίας, δικά της μοντέλα αγοράς, αλλά και πολλές φορές διαθέτει κυρωτικούς μηχανισμούς κατά ανθρώπων, κρατών, ηγετών, κ.λ.π., που παρουσιάζουν "τάσεις αποκλίσεων".

Βέβαια είναι γνωστές οι συνέπειες αυτών των συστημάτων και έχουν να κάνουν με την αποξένωση, την περιθωριοποίηση, τη μερική απασχόληση, την ενδημική ανεργία ή τους νέους φτωχούς.

Η ανάθεση σε ένα κράτος και αργότερα σε ένα mega-κράτος, της αρμοδιότητας να διαχειρίζεται τις κοινωνικές υποθέσεις, έχει οδηγήσει στη λειτουργία της γραφειοκρατίας ως διαχειριστικού αλλά και ως κοινωνικοπολιτικού μηχανισμού.

Σήμερα δε διαπιστώνουμε μια μετεξέλιξη της γραφειοκρατίας σε μια σχεδιομανία ή σε ένα φορέα κρατικών ψευδαισθήσεων¹⁴.

Απέναντι σε αυτούς τους κινδύνους ή τις διαπιστώσεις αυτές, παραθέτουμε ατροφικούς θεσμούς, διαμορφώνουμε εθνικούς μύθους, προσπαθούμε να πετύχουμε ανιστόρητους διακανονισμούς με στόχο την ουδετεροποίηση των συσχετισμών δυνάμεων ή συμβιβασμούς που δεν ενισχύουν σε καμία περίπτωση τη διαπραγματευτική μας ισχύ. Υιοθετούμε μοντέλα καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού ή καπιταλιστικής περικύκλωσης με ευρωπαϊκό μακιγιάζ, προωθούμε απλοϊκές αισιοδοξίες, οδηγούμαστε σε προπαγανδιστικούς ακτιβισμούς, δεχόμαστε αστικές μεταμφιέσεις

11. βλ. Ευτύχη Μπισσάκη, Πρίξη ή Ενσωμάτωση; Σύγχρονη Εποχή, 1989, σελ.241.

12. βλ. Νορμ. Μπόμπι, Δεξιά & Αριστερά, εκδ. Πόλις, 1995, σελ.24

13. βλ. Ibr. Warde, Κομισσάριος της ιδεολογίας του οικονομικού ορθού, Monde Diplomatique, οπ. π. σελ. 18.

14. βλ. Μ. Ανδρουλάκη, Σοσιαλιστική Αυτοδιοίκηση, ΚΜΕ, 1983, σελ. 121, Ν.Κοτζιά, Κράτος & Πολιτική, 1993, σελ. 148.

λογοκρισίας και κυρίως αφήνουμε να δημιουργηθούν οι ψευδοδιακρίσεις ανάμεσα στο ιδεολογικό και το επιστημονικό ή ταυτίζουμε τον πολιτικό ρεαλισμό με ένα διανοουμενίστικο ρεφορμισμό ή με ένα πεσιμιστικό τρόπο διπλωματίας¹⁵.

Αντί να αλλάξουμε τον κόσμο, απλώς τον εξηγούμε και πολλές φορές ενοχοποιούμε τρίτους αθώους ή αυτοενοχοποιούμαστε, δημιουργώντας σύγχυση ανάμεσα στον πόλεμο των κινήσεων και τον πόλεμο των θέσεων¹⁶.

Από την άλλη πλευρά η Ευρώπη ως συγκεντρωτικός, γραφειοκρατικός και αυταρχικός Λεβιάθαν, όπου τα διάφορα τοπικά, περιφερειακά ή και εθνικά ανταγωνιστικά κινήματα του *παλαιού Κράτους-Έθνους* καλύπτουν έναν πανικό απώλειας ταυτότητας και όπου είναι δύσκολη η καθιέρωση κοινού κύκλου εννοιών για τη δημοκρατία και τη συνοχή, αφού τα υπόγεια κοινωνικά ρεύματα έχουν δημιουργήσει αρκετές φθορές στο σύστημα, δεν μας επιτρέπει να αισιοδοξούμε ότι, όχι πια μέσα από το κράτος, αλλά μέσα από διεθνικούς ή περιφερειακούς φορείς, θα μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε τους κινδύνους αυτούς.

Οδεύουμε, λοιπόν, σε μια κοινωνία των οργανώσεων και όχι των κινημάτων, σε μία *ad hoc*-κρατία όπως την ονομάζει ο Άλβιο Τόφλερ, δηλαδή ειδικής αποστολής προσωρινές λύσεις από άτομα τα οποία μετά δεν ξανασυναντιώνται, από διακρίσεις ανάμεσα σε οργανωτές και διευθυνόντες και οργανωμένους και διευθυνόμενους, από κατευθυντήρια όργανα της *κρυφής εξουσίας* και βέβαια, όλα αυτά, στο όνομα μιας τεχνολογίας ή μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας, που δεν έχει πια (και δεν μπορεί να έχει) ένα καθολικό και ομοιογενές κράτος να τη στηρίζει¹⁷.

Δεν θα ήθελα να μιλήσω για το εξίσου δύσκολο εγχείρημα, για να μην πώ "άλλοθι", δηλαδή τη δημοκρατία της διεθνούς κοινωνίας. Κι αυτή θεωρητικά έχει προταθεί, έχει αμφισβητηθεί, έχουν μιλήσει για την κοινωνία των κοινωνιών ή για να το πώ ακριβώς, αυτό που ο Berki αποκάλυψε "Για έναν ολόκληρο κόσμο κοινωνιών"¹⁸.

Χρειαζόμαστε μια κοινωνία με *συλλογικό όραμα*, με αυτο-συνειδησία, με κοινωνικούς δεσμούς και κυρίως με μηχανισμούς αυτορρύθμισης. Μια κοινωνία που θα μπορέσει να φέρει σε διάλογο τους πολίτες και βέβαια που θα καταφέρει να γενικεύσει το δημοκρατικό έλεγχο με την ενίσχυση των Κοινοβουλίων, τη δημιουργία νέων αντιπροσωπευτικών σωμάτων σε εθνική, ηπειρωτική ή παγκόσμια κλίμακα και με την υποστήριξη των μη κυβερνητικών οργανώσεων.

Δεν είμαι ειδικός για να πω εάν το *ελάχιστο κράτος* σημαίνει και ενεργητική κοινωνία ή σημαίνει *ελάχιστη κοινωνία* ή πώς ακριβώς θα μπορούσε κανείς να δώσει δύναμη στους πολίτες, ώστε να ασχολούνται με την ελευθερία ή να προστατεύουν την ελευθερία ακόμα και των εφθουσιασμένων ή και των αδιάφορων¹⁹.

15. βλ. Βλ. Λένιν, Ο αριστερισμός παιδική αρρώστια του κομμουνισμού, 1972, σελ. 23, 25.

16. βλ. Ν. Πουλαντζά, Η κρίση του κράτους, 1978, σελ. 74.

17. βλ. Τζ. Χόφμαν, Πέραν του Κράτους, Στάχυ, 1997, σελ. 16.

18. ο.π. π. σελ. 217

19. βλ. Ν. Κοτζιά, ο.π. π. σελ. 473.

Δεν γνωρίζω σε ποιο βαθμό μπορούμε να δεχτούμε ότι υπάρχει μια τάση παρέμβασης της κοινωνίας των πολιτών, δεδομένου ότι και αυτή – επαναλαμβάνω- έχει τις δικές της αντιθέσεις, πολλώ μάλλον καθώς πηγαίνουμε σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες και πολλώ μάλλον καθώς έχουμε ξεχάσει όλοι ότι η πολιτική δράση των μορφωμάτων που ονομάζουμε "κοινωνία των πολιτών", στην ουσία ταυτίζεται με τα λόμπυς, τις ενώσεις συμφερόντων.

Είχε πει ο Σατωβριάνδος: "Πώς να ήταν μία παγκόσμια κοινωνία στην οποία δεν θα υπήρχε καμία ξεχωριστή χώρα; Μία κοινωνία που δεν θα ήταν ούτε γαλλική, ούτε αγγλική, ούτε ισπανική, ούτε πορτογαλική ή μάλλον που θα ήταν όλες αυτές οι κοινωνίες ταυτόχρονα;"²⁰

Δεν ξέρω αν οι κοινωνίες των πολιτών του μέλλοντος μας οδηγούν σε ένα τέτοιο μοντέλο. Καμιά φορά αναρωτιέμαι ποιός χώρας πολίτης είμαι στη πραγματικότητα. Και απαντώ, *μπορεί και καμιάς*.

Δεν θα ήθελα όμως σε καμία περίπτωση να ζήσω τον εφιάλτη όπως παρουσιάζεται σε ένα άρθρο του Arthur Kroker ("Virtual Capitalism"), όπου εξετάζεται η επίδραση του Internet και άλλων τεχνολογικών επιτευγμάτων στη σύγχρονη αντίληψη του καπιταλισμού και συζητείται η σημασία της εμφανιζόμενης εικονικής τεχνολογικής τάξης.

Η τάξη αυτή τυφλά επιδιώκει την πραγματοποίηση μιας πλήρως τεχνολογικής κοινωνίας και γι' αυτό υπερβαίνει την προσωπική ηθική, δεν νοιάζεται καθόλου για την αισθητική δημιουργικότητα, την κοινωνική αλληλεγγύη, το δημοκρατικό διάλογο ή την οικονομική δικαιοσύνη.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες – λέει ο Kroker – οι ανθρώπινες αξίες θυσιάζονται στην τεχνολογική πρόοδο και η προτεραιότητα της πληροφορίας υπερβαίνει εκείνη του μυαλού, της ψυχής και του σώματος.

Η τάξη αυτή είναι επιθετική, αρπαχτική και χωρίζει τα κράτη και τον πλανήτη σε τρεις εικονικές τάξεις: **την εικονική τάξη των κυρίων, την τάξη των κλώνων και την τάξη των σκλάβων**²¹. Η τελευταία υφίσταται ήδη στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, όπου η οικονομική αποτυχία καταδικάζει τους πληθυσμούς στην εκμετάλλευση και σε ένα άναρχο καπιταλισμό, όπου η παιδική εργασία, η μαύρη αγορά κ.λ.π. επικρατούν.

Θέλουμε έναν ιδεώδη πολίτη από τη μία πλευρά και από την άλλη μεριά έναν εύκαμπο άνθρωπο. Δεν γίνονται και τα δύο αυτά. Πρέπει να πάρουμε μία απόφαση κάποια στιγμή.

Κατ' αρχήν η κοινωνία των πολιτών προϋποθέτει στήριξη του κράτους. Είναι δεδομένο αυτό. Και δεν θέλω να γίνει σύγχυση των ενεργών πολιτών – που λέει ο καθένας "εγώ είμαι ενεργός πολίτης" και εννοεί ό,τι εννοεί με την κοινωνία των πολιτών. Η κοινωνία των πολιτών έχει συγκεκριμένη έννοια και είναι συντηρητική η έννοια.

Είναι συντηρητική, γιατί στάθηκε ανάμεσα στην οικογένεια και το κράτος. Αλλά όπου υπάρχει

20. Βλ. J. Chesneaux, Τί είδους παγκόσμια κοινωνία; στη Μ.Δ., οπ.π. σελ. 92.

21. Κατά τις διακρίσεις του Arthur Kroker (Virtual Capitalism).

βιβλιογραφία πάνω στην κοινωνία των πολιτών, έχει να κάνει με το ανώτατο στάδιο του εγωισμού. Είναι εξυπηρέτηση οικονομικών συμφερόντων, ομάδων πολιτικής πίεσης. Αυτό είναι η κοινωνία των πολιτών²².

Τώρα πως σε μία κοινωνία ευρύτερη, που λειτουργεί με τους κανόνες που αναφέραμε, δηλαδή δεν διαμορφώνεται καν μόνη της, αλλά διαμορφώνεται απο συνθήκες οικονομικές άλλων χώρων, άλλων κέντρων κ.λ.π., πώς μέσα σ' αυτή τη κοινωνία ζητάμε να υπάρξει μια συγκεκριμένη υποομάδα, η κοινωνία των πολιτών, η οποία θα αυτο- διαμορφωθεί, θα θέλει να ικανοποιεί τα συμφέροντα της αλλά ταυτόχρονα θα θέλει να ανατρέψει τους όρους των συμφερόντων της ή τους όρους των συμφερόντων του κράτους, που είναι όροι του συμφέροντος του παγκοσμίου χωριού, αυτό είναι ένα μεγάλο ερωτηματικό, για μένα προσωπικά, είναι ένα αδιέξοδο.

Η κοινωνία των πολιτών επίσης, στηρίζεται πάνω στη συναίνεση. Αυτό είναι δεδομένο. Όταν λέμε κοινωνία των πολιτών, εννοούμε συναίνεση. Δεν είμαι υπέρ αυτού του μοντέλου της συναίνεσης, καθώς οδηγεί σε μια ιδεολογική ουδετεροποίηση.

Η καταπολέμηση της *κοινωνικής αδικίας* είναι υποχρέωση Κράτους και κοινωνίας όχι για λόγους φιλανθρωπίας, τάξης και ησυχίας ή ελεημοσύνης αλλά και ως *κοινωνική λειτουργία*, που αναβαθμίζοντας τον άνθρωπο και την εργασία του, καθίσταται και παραγωγική²³. Πέραν δηλαδή της ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής και της αποτροπής κοινωνικών συγκρούσεων, η (κοινωνική) λειτουργία του κοινωνικού κράτους τείνει στην καλύτερη συμβίωση-συνύπαρξη.

Οι σταθεροποιητικές αυτές πολιτικές δεν αναιρούν βέβαια τις πολιτικές αντιθέσεις.

Στο άρθρο 22 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ορίζεται ότι ο καθένας, ως μέλος της κοινωνίας, έχει δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια και στην ικανοποίηση των βασικών του δικαιωμάτων, ώστε να διαφυλαχθεί η αξιοπρέπεία του και να αναπτυχθεί ελεύθερα η προσωπικότητά του.

Η φτώχεια όμως, η ανεργία, το περιθώριο συνιστούν καταστάσεις που παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η «ισοδυναμία» και η «εξίσωση» πρέπει λοιπόν να αντικατασταθούν από την ανταποδοτική δικαιοσύνη και την απονεμπτική δικαιοσύνη.

Τί σημαίνει όμως σήμερα «στον καθένα ό,τι του αναλογεί»; Πώς ανασυντίθεται η *κοινωνική ισότητα*;

Με την ισότητα ενόπιον του νόμου, τη νομική ισότητα, την ισότητα των ευκαιριών ή τέλος με την πραγματική ισότητα;²⁴

Συλλογικές απαιτήσεις για κοινωνική προστασία, διεύρυνση των ατομικών δικαιωμάτων, συλλογικά δικαιώματα για συλλογικά αγαθά, αυτοδιεύθυνση και αυτοθεσμοποίηση καλούνται να γεί-

22. βλ. Γκ. Φότεφ, *Η κοινωνία των πολιτών*, εκδ. Φιλίστωρ, 1996, σελ. 10, 32, 43, 122.

23. βλ. Ν. Κοιζιά, *Κράτος & Πολιτική*, εκδ. Λόγος, 1993, σελ. 270.

24. βλ. Νορμ. Μπόμπιο, *Ισότητα και Ελευθερία*, εκδ. Πόλις, 1998, σελ. 49

ρουν την πλάστιγγα.

Αυτονομία, αυτοδιάθεση, θετική ελευθερία, ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, ανθρωπινή αξιοπρέπεια = *αρχές* που στοχεύουν στην ελεύθερη βούληση και δράση του καθενός.

Ένας πολίτης «ελεύθερος από το Κράτος» και ένας άνθρωπος «ελεύθερος μέσα στην κοινωνία» μοιάζει να είναι το μέγα ζητούμενο. Χωρίς καταπίεση και βία, χωρίς αποκλεισμούς και κομφορμισμούς, αλλά και χωρίς αλλοτρίωση, ανομία, χειραγώγηση.

Το κοινωνικά δίκαιο Κράτος παραμένει το *όραμα*.

Ορισμένοι κατηγορούν το «Κράτος Πρόνοιας» ως Κράτος της παρασιτικής τεμπελιάς, ως όργανο παράλυσης και καθυστέρησης, ως παράγοντα πτώσης της ποιότητας του εργασιακού ήθους της κοινωνίας.

Τα κοινωνικά δικαιώματα και οι κοινωνικές παροχές ενοχοποιούνται για τη χαμηλή παραγωγικότητα.

Η ατομικότητα [εργαζόμενου, απασχολήσιμου ή επιχειρηματία] προβάλλεται ως μοντέλο²⁵.

Η αποδοτικότητα, η εργατικότητα, η ατομική ευθύνη και στη συνέχεια η πλήρης απελευθέρωση της αγοράς, η ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών λειτουργιών, η παγκοσμιοποίηση συμπληρώνουν το πάζλ.

Η απελευθέρωση από τον κοινωνικό συντηρητισμό των παροχών και η ελαχιστοποίηση του [κοινωνικού] Κράτους παρουσιάζεται ως "αριστερή λύση" και εξωραίζει την ανασφάλεια των πολιτών και των εργαζομένων.

Ο αναδιανεμητικός ρόλος και σκοπός του κοινωνικού Κράτους, προσεγγίζεται «ως πολιτιστικό πρότυπο» και όχι ως αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης²⁶.

Στο όνομα της διεθνούς ανταγωνιστικότητας η κοινωνική προστασία των εργαζομένων διαπομπεύεται και οι ίδιοι οι εργαζόμενοι χωρίζονται σε ομάδες χρήσιμων, απασχολήσιμων, κ.λ.π.

Όμως η οικονομία δεν είναι η χώρα. Η χώρα προηγείται της οικονομίας. Ακόμα και αν η [όποια] εθνική οικονομία αντέχει το [όποιο] ποσοστό ανεργίας.

Το κοινωνικό Κράτος εξακολουθεί να συνιστά ιστορική πρόταση και απάντηση στη βαρβαρότητα της σημερινής Ευρώπης που χαρακτηρίζεται από ανεργία, διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής, νέα φτώχεια και ρατσισμό²⁷.

Η διαπίστωση του Peter Clotz ότι οι αναπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες της Δύσης σταδιακά εξελίσσονται σε κοινωνίες των 2/3 αυξάνει την ευθύνη του Κράτους, των κοινωνικών φορέων και

25. βλ. Ν. Κοτζί, *οπ. π.* σελ. 415-419

26. βιβλιογραφία Γ. Πανούση, *Το περιθώριο στην κοινωνία του 2000*, Αθήνα, 1999, σελ. 32

27. *οπ. π.* σελ. 32-33

θεσμών αλλά και της ίδιας της πολιτικής που μοιάζει να αδυνατεί να καταστρώσει πλήρες και μακρόχρονο σχέδιο δράσης.

Ο αποκλεισμός είναι αλυσίδα καθώς ο ένας «φτωχογόνος» κρίκος [π.χ. έλλειψη εκπαίδευσης] συνδέεται άρρηκτα με τον επόμενο [π.χ. ανεργία].

Από την κοινωνική/οικονομική μειονεξία [ή μη-εύνοια], το πέρασμα στον αποκλεισμό είναι εύκολο.

Ο αποκλεισμός επεκτείνεται και διευρύνεται σε πολλούς τομείς [αγορά εργασίας, κοινωνικό περιβάλλον, οικογένεια, εν γένει εκπαίδευση κ.λ.π.] εκφράζοντας κάθε φορά τη δυναμική εξουσίας ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες. Η παρέμβαση άρα πρέπει να αφορά όλους τους τομείς της κοινωνικής δράσης και όχι μόνο την εργασία²⁸.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός εμπεριέχει πολυδιάστατες μορφές αποστερήσεων. Εκτός από την αδυναμία άσκησης κοινωνικών δικαιωμάτων συνεπάγεται και τη χαμηλή αυτοεκτίμηση των ίδιων των αποκλεισμένων, την αναξιοπρεπή διαβίωση/επιβίωσή τους λόγω ισχνών σχέσεων με τους μηχανισμούς παραγωγής/διανομής πόρων. Η υποαπασχόληση, ετεροαπασχόληση, χαμηλά αμοιβόμενη απασχόληση βιώνονται συχνά ως προθάλαμοι κοινωνικού αποκλεισμού.

Η ευθύνη του κοινωνικού αποκλεισμού τεκνηέντως μετακυλίεται στον κοινωνικά αποκλεισθέντα, ο οποίος καλείται να αλλάξει την μοίρα του, δηλαδή να «επαναπροσαρμοστεί» ενώ είναι γνωστό ότι ούτε η ανεργία είναι η μόνη μορφή κοινωνικού αποκλεισμού ούτε η εκπαίδευση είναι απο μόνη της μαγική λύση.

Το είδος των κοινωνικών θεσμών και της αλληλεγγύης παίζουν ιδιαίτερα κρίσιμο ρόλο²⁹.

Οι πλούσιοι υψώνουν τείχη προστασίας τους από τους αποκλεισμένους αντί να απλώνουν δίκτυ προστασίας σ' αυτούς. Η *αντι-κοινωνία*, ο *αντί-κοσμος* των φτωχών, περιθωριακών, προλεταρίων, ζεί έξω από το δίκιο και τη δημοκρατία και πολλές φορές αναζητεί τρόπους επιβίωσης στη βία και το έγκλημα³⁰.

Ο «πολιτισμός της φτώχειας», δηλαδή η μη-ρήξη των κοινωνικών σχέσεων τουλάχιστον στις πληπτόμενες κοινωνικές ομάδες, δεν υπάρχει πια³¹. Ο «λαός των φτωχών» παίζει πλέον και αυτός εκτός ορίων και χωρίς κανόνες.

Η ουτοπία μίας οικονομίας ενταγμένης στην κοινωνία και μιας παγκοσμιοποίησης που σέβεται την ιστορία; Ίσως. «Παγκόσμιος πλούτος και τοπική φτώχεια»- «Παγκόσμιος κίνδυνος που απορρέει από τη φτώχεια» δεν μας αφορούν. Στόχος, ο φιλελευθερισμός των δικαιωμάτων και των ελευθεριών [και όχι της αγοράς], η πλήρης απασχόληση [και όχι «το υψηλό επίπεδο απασχόλη-

28. βλ. Συλλογικό έργο "Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα", ΕΚΚΕ, τ. Α' 1996, σελ. 13

29. βλ. βιβλιογραφία σε Γ. Πανούση, οπ. π., σελ.40

30. βλ. αφιέρωμα Monde Diplomatique: Οι νέοι κυβερνήτες του κόσμου, τ. 10, 1996, σελ. 6.

31. βλ. αφιέρωμα Monde Diplomatique: Η μάστιγα του κοινωνικού αποκλεισμού, τ. 6, 1995, σελ. 14.

σης] που συνδέονται με το *Κράτος Πρόνοιας* και με την *πολιτική δημοκρατία*.

Η εργασία των πολιτών που βασίζεται στην *εθελοντικότητα* και στην *αυτοοργάνωση*, προσφέροντας τόσο στην ατομική επιβίωση όσο και σε κοινωφελείς σκοπούς, αποτελούν προοδευτική προοπτική. Η δημοκρατική ρύθμιση της οικονομίας των πολλαπλών δραστηριοτήτων, της δημόσιας στρατηγικής απέναντι στην παγκόσμια κοινωνία, πρέπει να ξαναδώσει στην εργασία και την ασφάλεια τη θεμελιώδη τους αξία [ως προς την προσωπική ολοκλήρωση και την ομαλή ένταξη στην κοινωνία, αλλά και ως χρήσιμου κοινωνικού χρόνου] με βάση ένα «νέο κοινωνικό συμβόλαιο»³².

Το New Deal στην παγκόσμια οικονομία δεν ταυτίζεται με «πλανητικούς μονόδρομους» ή με τους μύθους της πλασματικής οικονομίας των «χαρτιών».

Η κοινωνία πρέπει να έχει χαρακτηριστικά βιοανθρωποκεντρικής και ανθρωπομετρικής κλίμακας για να τείνει προς την αρμονία.

Η κοινωνική αλληλεγγύη δεν πρέπει να απευθύνεται μόνο στους «εκτός αγοράς εργασίας» [φτωχούς ανέργους] αλλά και στους «εκτός κοινωνίας»³³.

Άρα η πολιτική οφείλει να παρέμβει και να κατευθύνει τόσο την τεχνικο-επιστημονική ανάπτυξη όσο και την οικονομική δραστηριότητα με βάση το *δικαίωμα στην επιβίωση του καθενός*.

Δεν πιστεύω στην *ύπαρξη χαμένων ανθρώπων*. Ως την ώρα «χαμένες πολιτικές» πληρώνουμε.

Δεν μας λείπουν θεσμοί, ιδρύματα, νόμοι, προγράμματα, ιδέες, εκστρατείες ενημέρωσης.

Η πολιτική ιδεολογία, η κοινωνική αλληλεγγύη και η διεθνιστική συνοδοιπορία είναι ελλειμματικές³⁴.

Αν η *κοινωνία των 2/3* είναι «ο κόσμος στον οποίο θα ζήσουμε», αν οι *περιθωριακοί* μένουν εκτός παιγνιδιού με τη θέλησή τους, ενώ οι αποκλεισμένοι χωρίς τη θέλησή τους, αν η εργασία αντικαθίσταται από τη γνώση και έτσι αυξάνεται ο αριθμός όσων αποκλείονται από την αγορά εργασίας και καθίστανται οικονομικά ανενεργοί, μη-χρήσιμοι, αποκομμένοι από την τεχνολογία, αν παρά τα δίκτυα προστασίας ο *αποκλεισμένος παραμένει ένας αποκλεισμένος*, τότε πρέπει να παραδεχτούμε ότι οι «*βάρβαροι*» βρίσκονται μέσα στην κοινωνία και όχι έξω από αυτή, αλλά δεν είναι "οι πητημένοι της ζωής"³⁵.

Το πολιτικό σύστημα ως ενεργός διαχειριστής των διαδικασιών κρίσης αλλά και η πολιτική συμμετοχή των ενεργών πολιτών (κι όχι η απλή διεκδικητική συμπεριφορά)³⁶ θα διαμορφώσουν τους όρους μιάς νέας συλλογικής ευθύνης σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την κοινωνική προστασία (ακόμα και μέσω συγκρούσεων)³⁷.

32. βλ. βιβλιογραφία σε Γ. Πανούση, *οπ. π.*, σελ. 60-61.

33. *οπ. π.*, σελ. 61-62.

34. *οπ.π.* σελ. 62

35. *οπ.π.* σελ. 70-71

36. βλ. Μιχ. Ψημίτη, *Κορπορατίστικη διαμεσολάβηση και κοινωνικός έλεγχος*, Ελλ. Γραμμ., 1999, σελ.92.

37. βλ. Μ. Πετμεζίδου-Τσουλουβή, *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική πολιτική*, Εξάντας, 1992, σελ. 56.

- * Κράτος-προστάτης/Κράτος-νυκτοφύλακας;
- * Κυβερνητική τεχνολογία/Κοινωνική μηχανική;
- * Κοινωνικό κενό/Κοινωνική ενότητα;³⁸

Οι νέες προκλήσεις/αντεγκλήσεις μας δίνουν την ευκαιρία να συλλογιστούμε μια νέα κοινωνική πολιτική την οποία *δεν θα έχουν ανάγκη* οι ελεύθεροι και ίσοι πολίτες, αφού θα έχουν – με δημοκρατία και σοσιαλισμό- βρεί το πραγματικό νόημα της συνύπαρξης, της κοινωνικής αλληλεγγύης και τελικά της αδελφoσύνης ανθρώπων και λαών.

38. βλ. ειδικότερα Peter Squires, *Anti-social policy-welfare, Ideology and the disciplinary State*, London, 1990, σελ. 34, 45, 148, 168.